

BAT-BATZUK eta NOR(TZUK) - ZEIN(TZUK)
AHOZKO HIZKUNTZAN,
(Euskal Herriko Hizkuntz Atlaseko datuen arabera).

Izaskun Etxebeste,
Koro Segurola.
EHHA. Euskaltzaindia.

Euskaltzaindiak jadanik, euskara standarda eraikitzean, zenbait Erabaki-Gomendio hartu ditu. Gomendioen artean aurkitzen dira *bat/batzuk*-en deklinabidea eta *nor(tzuk)/zein(tzuk)* galdetzaileena ere.

Gomendio hauek, batez ere, idatzizko tradizioak dituen emaitzetan oinarriturik hartuak edo jasoak izan direnez, ahozko hizkuntzak gaur egun determinatzaile (zenbatzaile), eta galdetzaile hauek nola erabiltzen dituen aztertzea da gure asmoa, euskarak ezagutzen duen bidegurutzean argigarri izan daitezkeelakoan.

EHHako galdekizunean, morfosintaxiari dagokion zatian, 596 galdera egiten dira izen morfologiari (deklinabidea barne) eta aditz morfologiari zuzenduak; 62 sintaxiari eta 37 fonetikari buruzkoak. Guztira, beraz, 695 galdera.

Gaur aztergai ditugunentzat: EHHAn *bat*-en deklinabideari 4 galdera zuzentzen zaizkio, *batzuk*-enari 3 eta *nor / zer / zein(tzuk)* galdegaiei beste 3. Guztien emaitzak lantxo honetan azaltzea gehiegizkoa zenez, hauen artean esanguratsuenak hautatu eta aurkeztuko ditugu hemen.

Une honetan EHHako datuak, -lehen atala ezik eta bigarrena bidean- ez daude informatizatuak eta inkestaz-inkesta (herriz-herri) 145 herritako datuak (hau da, Hegoaldean: 36 Bizkaian, 36 Gipuzkoan, 1 Araban, 27 Nafarroan eta Iparraldean: 45) eskuz atera behar izan ditugu. Jakina, datuen entresaka horretan eskuz aritzeak, adarren bat edo beste argitu gabe edo ahaztuta geratzearen arriskua du.

Bestalde, metodologiaren aldetik, esan behar da, EHHAn morfosintaxiari dagokion zatian, emaitzak batipat itzulpenean oinarrituz lortu edo jaso direla. Hau da, lekukoari galdera/esaldia erdaraz ematen zaio euskaraz itzul dezan, eta hala, une horretan bapatean emandako erantzun edo itzulpena jasotzen da. Beraz, nahiko mugatua suerta liteke. Honek ez du esan nahi, lekuko berak inkestan zehar beste era batean eman edo esango ez duenik; haatik, sarritan gertatu zaigu une horretan ez erantzutea edo/eta modu desderdinean ematea inkestan zehar, baina datu-sarrerara erabat amaitu arte berezko jarioan emandako forma horiek ez ditugu esku artean izango. Gure lanaren nondik norakoak eta gerta daitezkeen hutsu-

neak errazago edo arinago uler daitezzen, labur bada ere, adierazi nahi izan ditugu.

1. BAT (determinatzaile/zenbatzaile)

Bat-en jokabidea bi kasutan aztertu dugu: leku-denborazkoen artean, inesi-boan eta leku-denborazkoa ez denean, beste hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean dagoenean. Azken honetatik hasiko gara:

1.1. Bat, beste hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean dagoenean, gomendioak dioenez, gaur egun ere forma mugatuan gertatzen da, batez ere Hegoaldean, eta forma hauek luzatzen ditu Euskaltzaindiak euskara baturako: *bata, batak, batari, bataren, batarekin...*

Ikus dezagun bada, EHHA-ko datuen arabera, ahozkoan zer ematen den (1. mapa):

Testuingurua hauxe izan da: “En el bar hay dos hombres: uno bebe vino y el otro cerveza”/ “Dans l’auberge, il y a deux hommes: l’un boit du vin et l’autre de la bière”.

Beraz, ikusten denez, batek forma mugagabea gailentzen du punturik gehienetan. Euskaltzaindiak hobetsi duen *batak* mugatuaren erabilpena berriz, bi er-tzetako euskalki edo eskualdeetan (bizkaiera eta zubererari) agertzen da. Bizkaieraz 16 puntutan *batak* ageri zaigu, sakabanatuta; Gipuzkoan kokatutako zenbait barne, eta gipuzkerakotzat hartu izan den Elgoibar tarteko. Besteetan *batek* jaso dugu. Hemen oso kontuan hartu beharrekoa da inkesta-metodologiari buruz hasieran egin dugun oharra: arestian emandako testuinguru horretan bakarrik galdedin dela eredu hau. Beste testuinguru batzurekin froga egin ezkerro, agian, emaitzen mapa trinkoagoa aterako litzaiguke. Beste muturrean, Zuberoan, 12 inkesta puntutatik 8tan *batak* dugu.

1.2. Bat (inesiboan: *batetan/batean/baten*)

Gomendioen arabera leku-denborazko kasuetan, literatur tradizioa bitan banatua agertzen da testurik zaharrenean. Iparraldean *batetan* ereduak erabiltzen ziren, azken mendeetan Hegoaldeak jarraitu duen tradizioa *batean* (bizkaieraz, *baten*) ereduaren agerraldiak ugaritu eta azkenik nagusitu diren arte. Zubererak mantendu egin ditu *batetan* sailekoak.

Euskaltzaindiak, eredu hedatuenak proposatzen ditu, literatur tradizioaren bilakaera hau gogoan harturik, beraz: *batean, bateko, batera, batetik*.

Lan honetan inesiboa bakarrik hartu dugu aztergai.

Testuingurua: “En un pueblo hay muchas cosas”/ “Dans un village, il y a toujours de l’eau”.

Ahozko emaitzak kontuan harturik, erantzunak hiru eredutan sailkatu ditugu (2. mapa):

– *Batetan*

– *Baten*

– *Batean* (*batean, batian, batien, batin*).

1.2.1. *Batetan*: Mapak erakusten digunez, ahozko hizkuntza bat dator literatur tradizioaren bilakaerarekin. Iparraldeko literatur tradizio zaharra —“*bate-tan*”— zubererari mantentzen da nagusiki. Lapurdiko nafarrera behean hiru puntu hauetan ere, Mugerre (509), Urketa (511) eta Beskoitzen (512), *batetan* ematen da, irla moduko gune bat sortuz euskararen mugetan. Gainontzeko nafarrera-behereak ere ez du gordetzen bi agerraldi hauen arteko zubi izango litza-tekeen emaitzarik, ez eta Lapurdiko herri horietako mintzairak hainbatetan kide-ko dituen Amikuze aldekoetan ere.

1.2.2. *Baten*, bizkaieraz ez ezik, mendebalde osoan nagusi dela ikus daiteke goi-nafarrerako lauzpabost puntutara hedatzeraino.

1.2.3. *Batean* aldiz, ekialderantz zabaltzen da aldaera bat baino gehiagore-kin:

– *Batean*: *-ean* ahoskatzen da goi-nafarrera eta lapurterako zenbait puntutan batez ere.

– *Batian*: ekialdeko eredu nagusia da: Nafarroa Beherean ia erabat erabil-tzen da eta Gipuzkoako ipar-ekialde osoa hartzen du Lapurdiko hego-mendebal-deko muturrera zabaltzeraino. Goi-nafarreraz ere baditu testigantzak, batez ere Burunda aldean eta Nafarroa Behereko muga inguruetan sakabanatuak.

Bizpahiru herritan, guziz aldenduak eta loturarik gabe, honen inguruko *-ien* formak topatu ditugu.

– *Batin*: goi-nafarreran bakarrik aurkitzen da: Basaburua aldean eta Gipuz-koan, Oiartzunen.

2. BATZUK

Bat: hitzaren plurala nola osatzen eta deklinatzen den ikusiko dugu hurrena. Euskaltzaindiaren gomendioak, literatur tradizioaren bilakaeran oinarrituta, for-malki mugatu pluralak diren erak hobesten ditu: *batzuk, batzuek, batzuei*...

Guk *nor* (absolutiboa) eta *nork* (ergatiboa) hartu ditugu aztergai. Horiek lor-zeko EHHA-k testuinguru hauek proposatu dizkie lekukoei itzul ditzaten:

a) “Han venido unos hombres”/“J’ai attrapé quelques vairons” (*nor*)

b) “Sólo han trabajado unos hombres”/“Seuls quelques hommes nous ont aidés” (*nork*).

Aurrera baino lehen, testuinguru hauekin *batzu*-ren deklinabidea lortze bi-dean Iparraldeko ekialdean izan dugun arrakasta eskasa adierazi nahiko genuke,

ekialderago eta nabarmenago, zubereran erabat ukatzeraino: *zonbait/zenbait* gailentzen da nabarmenki. Nafarrera-behereran, gehienetan, *zonbait* lortu ondoren, *batzu* eredu proposatu egin zaie lekukoei, baina testuinguruak aldatu behar izan dira horretarako: “arrapatu dut xipa *zonbeit*” baina “xipak batu halako tatxa beltz *batzu*”. Diferentzia zein den galdeginda, ñabardurak sentitzen dituzte, nahiz analisi linguistikotan sartzen ez diren. Garbi duten bakarra da ez dutela testuinguru berberetan erabiltzen. Areago oraindik, bereizketa nabarmenagoa eginez, *batzu* hitza, “iduri luke buhami lenguaia den” esan duenik ere izan da.

Ez dugu hemen arazo honetan gehiago sakonduko, egoeraren zertzelada batzuk ematea besterik ez zen gure asmoa.

2.1. *Batzuk*: nor/nork kasuak bereizten diren aztertzen da lehenik (3. mapa).

Eskubitara hutsik dauden puntuak ekialdeeneko euskalkietakoak dira, arestian azaldu dugun egoeragatik emaitzarik lortu ez delako: “zonbait”en eremua da. Eremu horretan ere, “batzuk” proposatu eta nolabait onartu denetan, emaitzak jaso egin dira.

Gainerantzean, nor/nork kasuak mendebaldeko hiru euskalkietan, ñabardurak-ñabardura, ez direla bereizten esan behar da. Eta, aldez, ekialdekoetan bereizketa egiten da.

Bereizketa egiten duten beste bi lekukotasun azaldu zaizkigu bi puntu banetan: Mendaron(308) eta Oñatin(305).

Beste bi mapatan aztertuko ditugu emaitzok.

2.2. Ikus dezagun nor/nork bereizketarik gordetzen ez denean nola ematen den. *Batzuk* forma da nagusia nola *nor* nola *nork* ergatiborako ere. Beraz, *batzuk* erabiltzen da batipat Hegoalde osoan eta ez Bizkaia aldean bakarrik, literatur tradizioak dioen bezala(4. mapa).

Batzuek erabiltzen dute bi kasuetan(*nor* eta *nork*) zenbait inkesta-puntu banetan: Elgoibar (307) eta Eibar (303)-en, Pasaian (334), hala nola Etxalar (416) eta Zugarramurdin (420) eta baita Donibane-Lohizunen (502) ere. Beskoitzen, (512) *batzu* ageri zaigu, bereizketarik gabe.

2.3. *Nor/nork* kasuen arteko bereizkuntza, lehen esan bezala, ekialdeko euskalkietan egiten da batipat, eta eredu hauek jarraitzen dira (5. mapa).

– *Batzu/batzuek* eta hau da eredu nagusia, Ahetze (506), Arrangoitze (507), Uztaritze (508), Itsasu (510), Makea (514), Sara (504) eta Landibarren (612) jaso dugu.

– *Batzuk/batzuek*: Senpere (505), Alduden (601) eta Azkainen (503). Hegoaldeko Oñati (305) eta Mendaro (308)-ko emaitzek ere eredu hau jarraitzen dute.

– *Batzu/batzuk*: Azkainen (503) (eta baita *batzuk/batzuek* ere, arestian esan bezala), Gamarten (611) eta Luzaiden (425).

– *Batzuk/batzurek*: Abaurregainan (426) eta Eaurtan (427).

– *Batzuek/batzuak*: Oiartzunen (335).

– *Batzuek/batzuk*: Hondarribian (336) eta Hendaian (501).

Beraz, eta laburbilduz, EHHako datuen arabera, *nor* absolutibo eta *nork* er-
gatiboaren arteko bereizketa hori ez da urrundik ere nagusi *batzuk*-en erabileran.

Bereizketa gordetzen den eskualdeetan, *batzu/batzuek* ereduia gailentzen da,
aukeran kasu marka nabarmenenak erabili nahiko balira bezala.

3. NOR(TZUK) / ZEIN(TZUK) (6. mapa)

Galdetzaile hauek mendebaldeko literatur tradizio batean *-tzuk* atzizki plu-
ralgilea dutela agertzen dira. Baina, ez dira beti horrela erabiliak izan beste lite-
ratur tradizioetan.

Azken urteotan, bizkaierazkoak soilik ziren *nortzuk*, *zeintzuk* eta areago *zer-
tzuk* aski hedatu dira euskara idatzian.

Euskaltzaindiak, kontuan harturik forma atzizkidunak literatur tradizio jakin
bati lotuak daudela, *nor*, *zer* eta *zein* formei lehenatasuna ematea gomendatzen du.
Ez ditu, ordea, atzizki pluralgileak dituzten formak inola ere gaitzesten.

Ikus dezagun bada, EHHako datuek zer ematen duten. Lehenik, *-tzuk* atziz-
ki pluralgilea erabiltzen den ala ez aztertu dugu edo hobeki esanda, non erabil-
tzen den.

Eta bigarren, atzizki pluralgilea erabiltzen ez den eremuan aditzarekiko ko-
munztadura nola ematen den azaletik bada ere ikusiko dugu, horri buruz aipa-
men bat eginaz.

3.1. *-tzuk* non erabiltzen den ikusteko EHHak honen inguruan egiten di-
tuen hiru galderatik bi hautatu ditugu:

nor(tzuk) eta *zein(tzuk)*-i buruzkoak. Testuinguruak bi hauek dira:

a) “¿Quiénes han venido?”/“Quels sont ceux qui sont morts?” eta

b) “¿Cuáles quieres, los rojos o los negros?”/“Lesquels veux-tu? les grands
ou les petits?(verres)”. Ikus daitekeenez, *-tzuk* atzizki pluralgilearen erabilera
mendebaldean kokatzen da, bizkaieraren esparruan eta berarekin muga egiten
duten Gipuzkoako hizkeratan, Mendaro (308)-tik hasi eta hegoaldean Zegama
(313) hartuko lukeen isoglosa bat sortuz. Hauengandik aldentuta, Hondarribian
zeintzuk jaso dugu eta Senperen *nortzu*.

Aipamen txiki bat zor zaie Mezkiritz (424) eta Xuarben (413) jaso diren *no-
rek* eta *zeñek* galdetzeileei ere: “*Norek tórri dira?*”, “*Zéñeg nai tuzu?*”, “*Zeñeg nai
ituzu, béltzák edo gorriék?*”.

Esan behar dugu, inkesta-puntu hauek goian azaldutako bata nahiz bestea
ala biak itzultzerakoan *nortzuk/zeintzuk* erako galdegaia lortu denean markatu di-
rela.

Atzizkiaren hedadura honen aurrean azpimarratzekoa da gaurrengungo mapa honen egoera eta *Erizkizundi Irukoitzak*, duela hirurogeita hamar urteko datuak maparatuaz erakusten duena, ia-ia bat datozela. Badirudi beraz, ahozko euskara ez dela oraingoz hurbildu euskara idatziak eredu hauek hedatuz ekin dion bideari.

(Bidenabar, ohartarazi besterik ez dugu egingo *nor* pertsona galdetzailea galdua dagoela erdialdean. Gipuzkoan Bizkaiko mugatik hasita Nafarroako mendebalde guziaz hartzeraino *zein* erabiltzen da beti bere lekuan, "*¿quién?*" nahiz "*¿cuál?*" itzultzeko).

3.2. Aditzarekiko komunztadurari buruz bi hitz: *-tzuk* erabiltzen ez den eremuan, nagusiki aditza pluralean egiten da. Adibide batzuk:

Hernani (330):

- (a) "*Zeñ izandu ira?*"
- (b) "*Zein nai ittuzu, gorrik ala beltzak?*"

Zugarramurdi (420):

- (a) "*Nor izan dire?*"
- (b) "*Zein nai tuzu?*"

Armendaritze (609):

(b) "*Nor dira hilak ixtripu ortan, haurrak ala aita-amak?*" "*Zoin baso nahi ditun, baso ttipiak ala handiak?*".

Altzürükü (704):

- (b) "*Nur dira hil, etxekuk ala haurrak?*"

Baina, (b) testuinguruan, esaldian zehar pluraltasun markak gorde ditzaketen beste elementu batzuk daudenez, aditza singularrean egiten da maiz, galdetzai-learekin komunztadura mantenduz.

Itsasu (314):

- (b) "*Zein nai'zu, gorrik ala beltzak?*".

Donibane-Lohizune (502):

- (b) "*Nor il da istripuan, gurasoak edo aurrak?*"

Jutsi (616):

- (b) "*Ze uzie hautatzen, handiak ala ttipiak?*"

Mendaro (308):

- (b) "*Sein nai desu, gorrixak eo-ala beltzak?*"

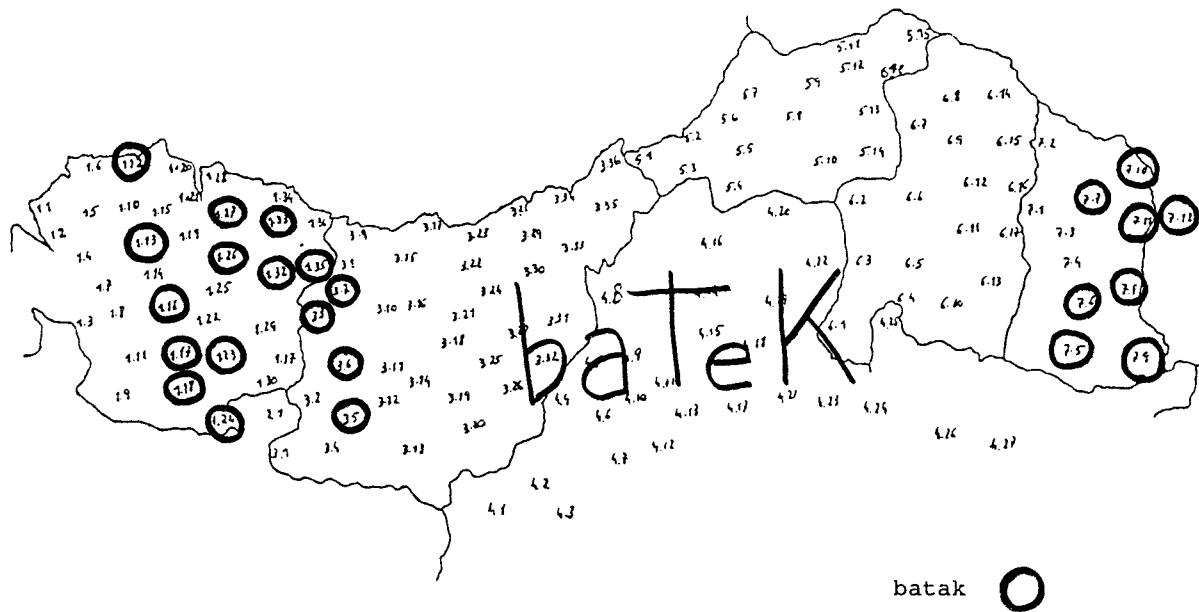
Domintxine-Berrueta (702):

- (b) "*Zuin hartiko uk goolet hoitan, ttipiak ala handiak?*"

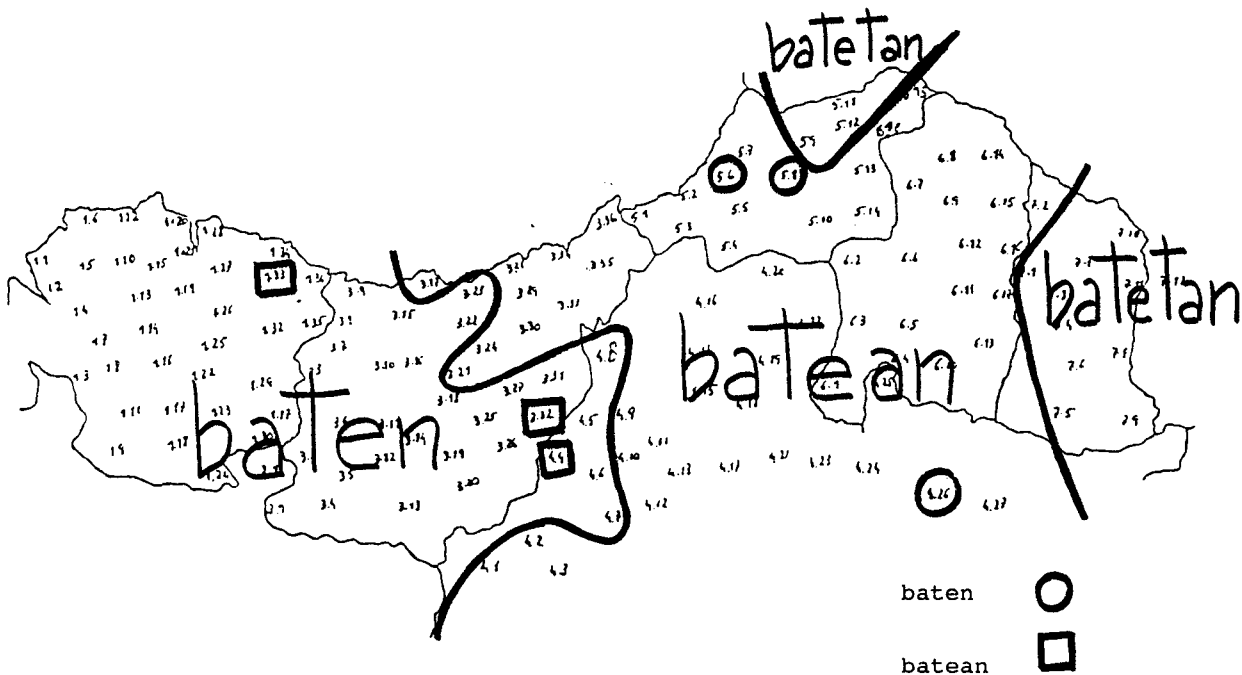
Muntori-Berorize (708):

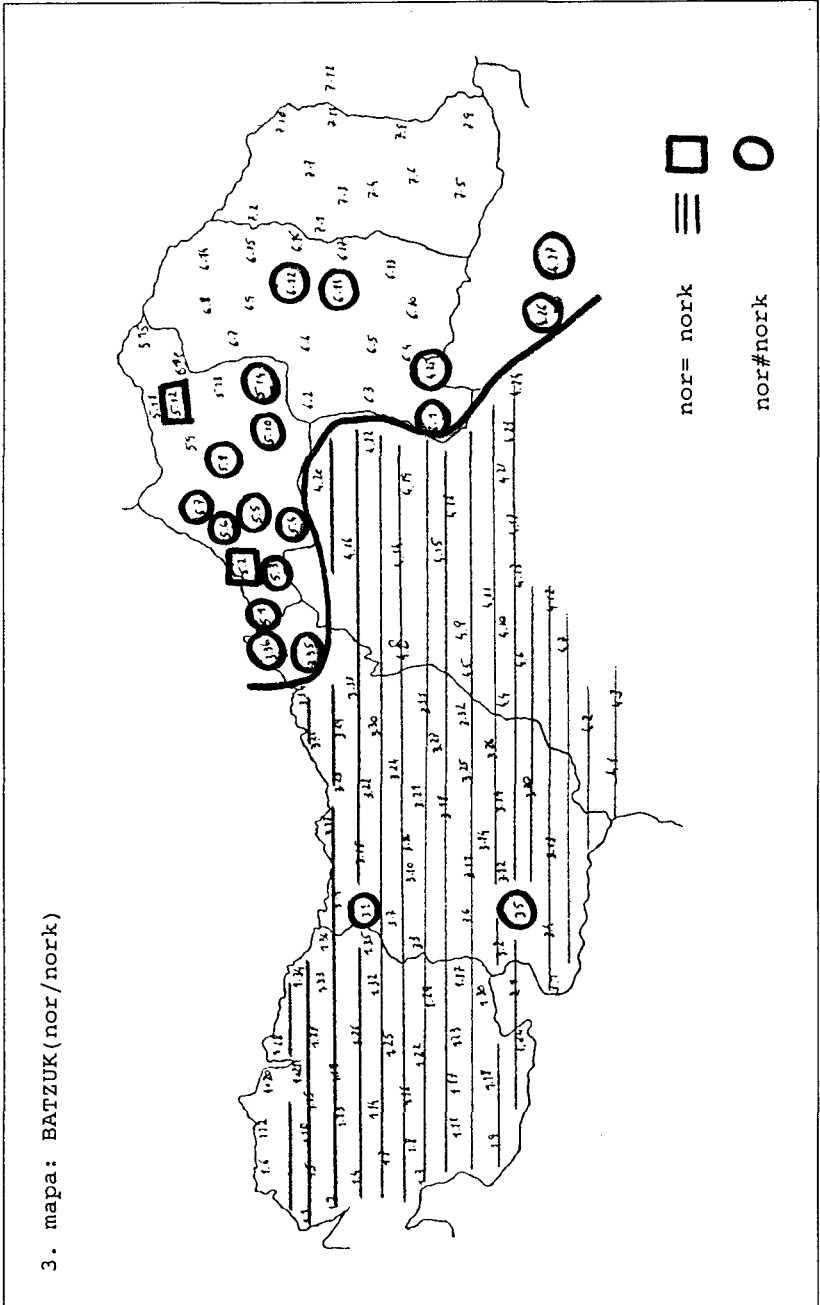
- (b) "*Zoñ hil da, etxenkuk ala haurrak?*".

1. mapa: BATAK/BATEK...BESTEAK

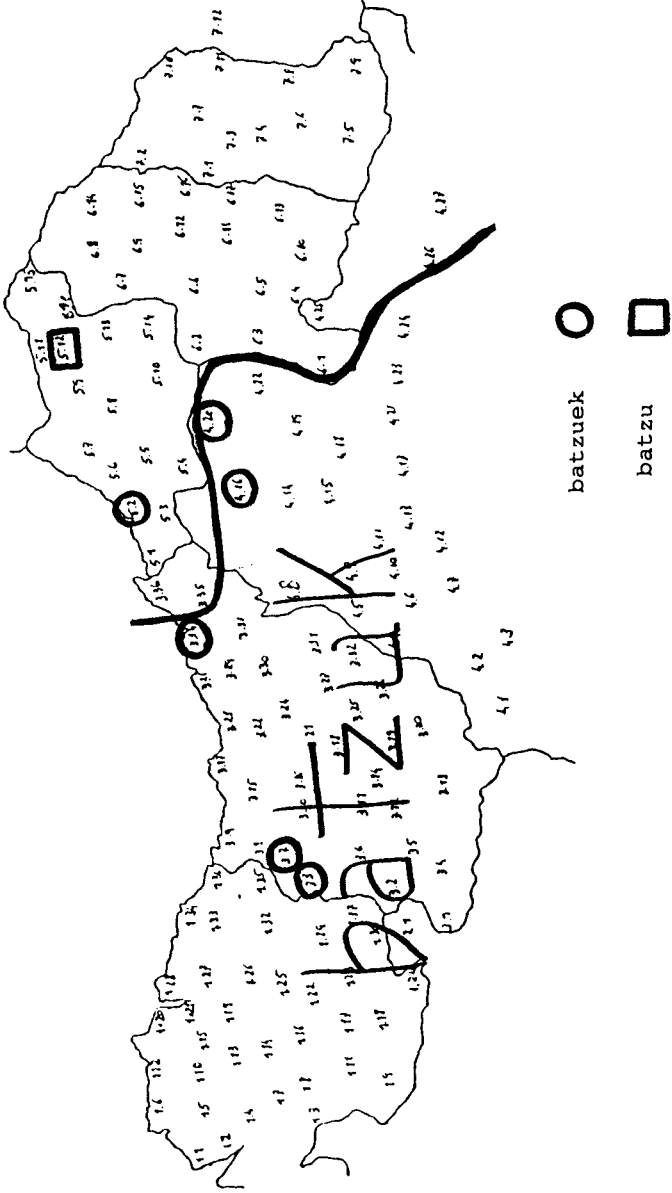

2. mapa: BATEN /BATEAN/BATETAN

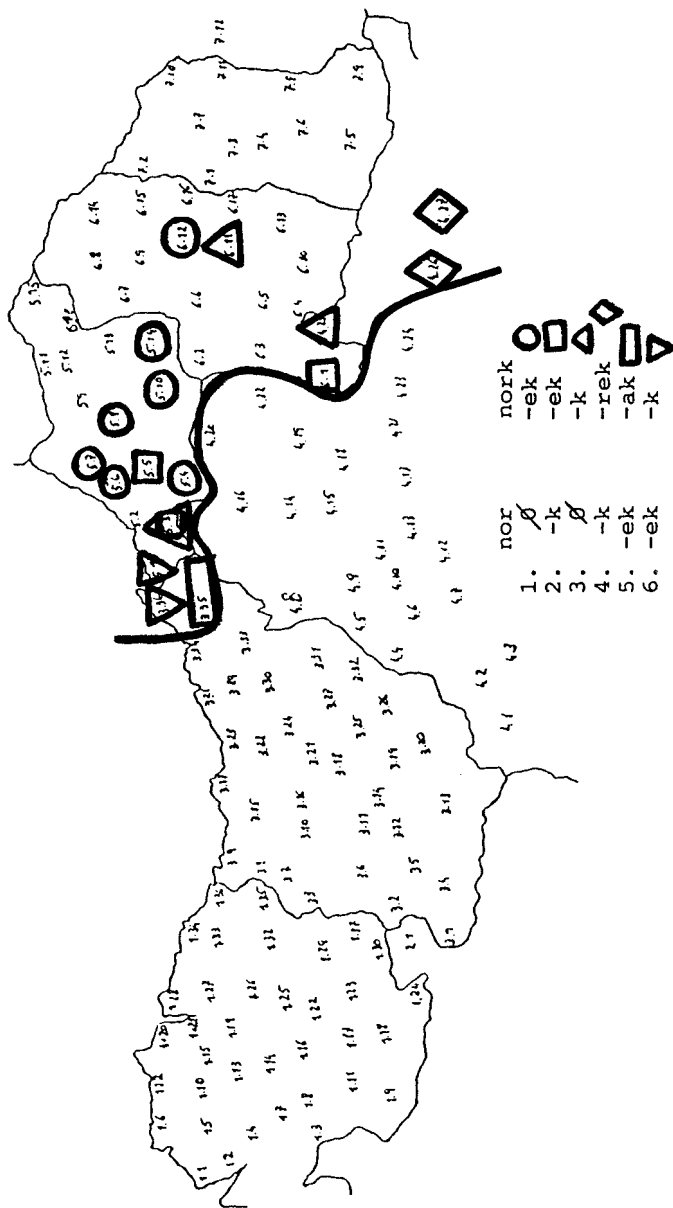

4. mapa: BATZUK (nor=norm)

5. mapa: BATZUK (nor#nork)

6. mapa: NOR-ZEIN / NORTZUK- ZEINTZUK

